„PARTICULA" -*ŞI*: ÎNTRE INTENSIFICARE ŞI INDEFINIRE

RODICA ZAFIU
Universitatea din Bucureşti
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti"

1. Preliminarii

Element ataşat în finala mai multor cuvinte în româna veche, păstrat definitiv în componenţa lexicală a unora dintre acestea, *-şi* [♣[i]] reprezintă, din multe puncte de vedere, o necunoscută a morfologiei istorice româneşti. Pentru originea şi evoluţia sa s-au propus mai multe explicaţii, care nu reuşesc să acopere mulţimea şi diversitatea situaţiilor atestate în texte. S-a lansat, de altfel, şi ipoteza că forma enclitică *-şi* ar avea de fapt origine multiplă, continuând mai multe elemente cu funcţie diferită.

Pentru *-şi* (ca şi pentru alte clitice cu comportament asemănător, dar acătuind o serie eterogenă: *-a*, *-le*, *-i*, v. Ciompec 1980, 1985: 115-129), lingvistica românească a consacrat termenul *particulă* (*adverbială* sau *deictică*)[1]. Modul de desemnare reflectă anumite ipoteze etimologice, care ţin cont mai mult de istoria presupusă a formei decât de statutul său actual în limbă. Prin denumirea *particulă*, forma *-şi* este prezentată ca asemănătoare *particulelor enclitice* din latină, greacă sau slavonă. Rolul *deictic* a fost dedus din faptul că particula s-a ataşat prototipic la finala unor pronume şi adverbe[2].

Ne propunem în cele ce urmează să observăm legătura dintre două ipostaze destul de greu de conciliat ale lui *-şi*: component al *intensificatorilor* (*însuşi*) şi al *indefinitelor* (*cineşi*); presupunem că – dacă este într-adevăr vorba de acelaşi element – explicaţia prezenţei în contexte diferite constă în funcţia sa de *indice de coreferenţialitate*. Această explicaţie întăreşte ipoteza etimologică a provenienţei lui *-şi* dintr-un intensificator sau dintr-un reflexiv, făcând mai puţin probabilă sursa adverbială deictică.

[1] De exemplu, Byck 1964, Ciompec 1980, 1985, GALR, I: 589 etc.; cf. Zafiu 2006. Termenul poate totuşi crea confuzii, pentru că echivalentele sale (de exemplu engl. *particle*) desemnează (în terminologia lingvistică internaţională) mai ales cuvinte invariabile, neincluse în clasele lexico-gramaticale principale, dar cu funcţii gramaticale: cuvinte de negaţie, prepoziţii funcţionale etc. („**particle** [...] A term used in GRAMMATICAL description to refer to an INVARIABLE ITEM with grammatical FUNCTION, especially one which does not readily fit into a standard classification of PARTS OF SPEECH", Crystal 2008, s.v.).

[2] Justificarea denumirii nu a presupus dovedirea unui rol deictic propriu-zis, ci valoarea de întărire a unui cuvânt cu utilizare deictică, de exemplu adverbe de un tip anume; rolul particulelor ar fi „sublinierea caracterului adverbial, prin întărirea valorii deictice şi a formei adverbelor" (Ciompec 1980: 85).

BDD-V907 © 2012 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:06:57 UTC)

2. Elementul enclitic *-şi* în secolul al XVI-lea

În unele texte din secolul al XVI-lea, se constată o frecvenţă mare a cuvintelor care primesc elementul final *-ş(i).* Grafia (notând o finală devocalizată sau care, foarte probabil, nici nu se pronunţa, Densusianu 1975: 452) apropie particula de cliticul reflexiv şi o diferenţiază de conjuncţia şi adverbul *şi*[1].

Unul dintre textele cele mai complexe şi mai bogate în date lingvistice, *Evanghelia cu învăţătură* a lui Coresi, se individualizează net: are mult mai multe formaţii cu *-şi* decât toate celelalte surse[2].

Primesc particula enclitică formele pronominale – pronumele personale propriu-zise, la orice persoană şi formă cazuală (1-4, 10), reflexivele (5, 11), posesivele (6), intensificatorii (pronumele de întărire) (7, 12), demonstrativele (8-9), relativele (10), unele nehotărâte (11) – şi unele adverbe (12-13):

(1) *tu$_i$ însuţi$_i$ de **tineş$_i$** roagă pre Dumnezeu* (Coresi, Ev. 358)[3]
(2) *Însă să înţeleagem, fraţilor, pierderea şi să ne$_i$ plângem pre **noiş$_i$*** (Coresi, Ev. 466)
(3) *Că nimea$_i$ nu e să iubească vecinul$_j$ ca pre **eluş$_i$*** (Coresi, Ev. 343)
(4) *Prorocii amu mai den nainte au grăit den duhul sfânt, iară Hristos$_i$ cuvântul **luiş$_i$** au grăit*. (Coresi, Ev. 394)
(5) *Ce vru leagea să arate, cum se cade a tot omul$_i$ de pretutindinea pre **sineş$_i$** de tot să se$_i$ dea lu Dumnezeu* (Coresi, Ev. 436)
(6) *Că de n-aţi fi având lucrure bune, lumea v-ară fi iubit ca a **săiş*** (Coresi, Ev. 526)
(7) *Că aceale beseareci ce-s dentr-aceastea toate, **însuş** acesta Petru pomeneaşte-se că le-au rădicat.* (Coresi, Ev. 369)
(8) *Că nu aduse alt suflet, ce **acelaş$_i$** ce$_i$ ieşise den trup, pre acesta$_i$ făcu de se întoarse întru ea.* (Coresi, Ev. 432)

---

[1] În grafia originară, *-şi* este notat de cele mai multe ori ѣ҃. În *Evanghelia cu învăţătură* (Coresi, Ev., 1561), grafia aproape generală este ѣ҃ (transliterată de editori ***ş*)**, pe lângă care apare însă, sporadic, şi varianta ѣ§ (în transliteraţie, ***şi*:** „pre eluş*i* se osândeaşte”, unde originalul nu are, de fapt, pauză între *eluşi* şi *se*”. Cliticul reflexiv este scris la fel, alipit suportului său („să-ş pleace toată inima lor”, p. 447). Conectorul şi adverbul şi sunt notate, consecvent, cu *i* plenison şi accent (ѣ§**)}**

[2] O comparaţie elocventă poate fi preluată din datele oferite de Dimitrescu (1973: 121-245), prin *indicele lexical paralel al textelor din secolul al XVI-lea* (PsSch [*Psaltirea Scheiană*]/ CV [*Codicele Voroneţean*] /Evsl-rom [*Evangheliarul slavo-român*]/– CTetraev.[Coresi, *Tetraevanghelul*]/ – CLiturgh [Coresi, *Liturghierul*] / CPs [Coresi, *Psaltirea*]/ CEv [Coresi, *Evanghelia cu învăţătură*]/PO [*Palia de la Orăştie*]/Lucaci [*Pravila ritorului Lucaci*]), la care am adăugat, în final, numărul de ocurenţe din DÎR: ***eluşi (***şi ***eişi):*** PsSch **0** / CV **0** / Evsl-rom **0** / CTetraev. **0** / CLiturgh **7** / CPs **2** / CEv **133** / PO **0** /Lucaci **0 //** DÎR **0; *însuşi*:** PsSch **0** / CV **0** /Evsl-rom **0** /– CTetraev. **0** / CLiturgh **0** / CPs **0** / CEv **165** / PO **12** / Lucaci **2 //** DÎR **2; *acelaşi*:** PsSch **0** / CV **7** /Evsl-rom **1** / CTetraev. **0** / CLiturgh **0** / CPs **0** / CEv **22** / PO **0** / Lucaci **2 //** DÎR **4; *cineşi*:** PsSch **3** / CV **0** /Evsl-rom **1** / CTetraev. **11** / CLiturgh **3** / CPs **2** / CEv **57** / PO **13** / Lucaci **0 //** DÎR **1; *aciiaşi*:** PsSch **0** / CV **5** / Evsl-rom **0** / CTetraev. **3** / CLiturgh **5** / CPs **0** / CEv **61** /PO **2** / Lucaci **0 //** DÎR **0 *iarăşi:*** PsSch **0**/ CV **0** /Evsl-rom **0**/ CTetraev.**10**/ CLiturgh **0**/ CPs **0**/ CEv **50** /PO **17** / Lucaci **12 //** DÎR **2.**

[3] Indicaţia de pagină a citatelor se referă la paginaţia originalului, aşa cum este aceasta indicată în ediţia citată.

BDD-V907 © 2012 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:06:57 UTC)

(9) ***acestaş*** *duh iaste de împărţirea slujbelor;* ***acestuiaş*** *Domn împărţirea lucrurilor sânt;* ***acestaş*** *Dumnezeu lucrează cu firea întru toţi de toate.* (Coresi, Ev. 350)

(10) *Aşa şi noi$_i$ să grăim,* ***cineş*** *de* ***noiş:*** *„Miluiaşte-mă, Doamne (...)*" (Coresi, Ev. 361)

(11) *ca când întru nemică* ***cinevaş*** *pre* ***sineş*** *socoteaşte* (Coresi, Ev. 272)

(12) *Şi aceasta arătată iaste dentru* ***însuş*** *răspunderea a Domnului, că „de veri să vezi" grăi-i, „tu vezi!" Şi deaca auzi,* ***aciiaş*** *văzu.* (Coresi, Ev. 495)

(13) *E alţii* ***iarăş*** *grăiia că Ilie iaste* (Coresi, Ev. 609).

Adesea, mai multe forme cu *-şi* enclitic apar la mică distanţă în text, în poziţii sintactice diferite din grupul verbal (11, 14) şi chiar în acelaşi grup nominal (10, 15):

(14) *ce* ***cineş*** *ispiteaşte* ***sineş****, de a lui pohtire e tras şi prilăstit* (Coresi, Ev. 128)

(15) *ca o propaste fără fund şi netrecută* ***loruş înşiş*** *au săpat* (Coresi, Ev. 412).

E posibil ca textul să cuprindă chiar mai multe ocurenţe ale particulei enclitice *-şi*, mascate de transcrierea interpretativă, care, în situaţii de ambiguitate (între particulă şi clitic reflexiv), dă prioritate cliticului reflexiv de dativ (posesiv):

(16) *Că* ***cine-ş*** *va căuta ale lui păcate, iertătoriu milostiv fi-va de greşalele altora; iară* ***cineş*** *va osândi, sine şi munciei vinovatu se face, să va avea şi lucrure bune multe.* (Coresi, Ev. 8)

Pornind de la grafii identice (v. nota 2, pagina anterioară), prima ocurenţă a secvenţei ĥ§¬£ ļ ò este transcrisă *cine-ş* datorită posibilităţii de interpretare ca pronume relativ urmat de clitic de dativ posesiv, raportat la obiectul direct *păcate*; nu este însă exclusă lectura *cineş*, care ar stabili o unitate identică celei din secvenţa adversativă următoare.

De altfel, cliticul de dativ (inclusiv de dativ posesiv) apare foarte frecvent, întotdeauna în encliză şi uneori în structuri de dublare (clitic adverbal şi clitic adnominal, 18):

(17) *nu vor avea tărie să-****ş*** *facă bucate* (Coresi, Ev. 398)

(18) *Că omului amu cu voie i iaste dela protivitoriul a-****ş*** *mesteca viaţa-****ş*** (Coresi, Ev. 411).

3. Lexicalizări şi dispariţii

3.1. În secolele următoare, multe dintre formele cu *-şi* enclitic nu se mai regăsesc în texte. Altele se specializează şi se stabilizează[1]; în această situaţie sunt: (a) *însuşi* – pronumele şi adjectivul de întărire (intensificator), în a cărui paradigmă intră însă, la persoanele I şi a II-a, alte elemente decât *-şi* (respectiv *-mi, -ţi, -ne, -vă*); (b) *acelaşi* – pronumele şi adjectivul de identitate; (c) *sieşi* – forma accentuată de dativ a pronumelui reflexiv; (d) *iarăşi* – adverb

[1] Un sondaj statistic asupra a trei texte din baza de date electronice a Institutului de Lingvistică ilustrează sumar evoluţia diferită a formelor cu encliza lui *-şi*: ***eluşi*** : Varlaam, C. **0** / Cantemir, I.I. **0** / Eminescu, O. XII **0; *însuşi*:** Varlaam, C. **58** / Cantemir, I.I **0** / Eminescu, O. XII **110; *acelaşi* :** Varlaam, C. **7** / Cantemir, I.I. **6** / Eminescu, O. XII **95; *cineşi* :** Varlaam C. **16** / Cantemir, I.I. **12** / Eminescu, O. XII **0; *aciiaşi*:** Varlaam, C. **8** / Cantemir, I.I. **0** / Eminescu, O. XII **0; *iarăşi* :** Varlaam, C. **116** / Cantemir, I.I **51** / Eminescu O., XII **35.**

BDD-V907 © 2012 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:06:57 UTC)

temporal, cu presupoziţie de iterativitate; (e) *totuşi* – adverb cu sens concesiv şi conector discursiv.

Aşa cum a observat Manoliu Manea 1994, 2002, româna şi-a format un intensificator şi un pronume de identitate pornind de la baze pronominale diferite (pronumele *însu* şi *acela*), dar având în comun encliticul *-şi*. Forma *sieşi* este preferată în limba actuală (faţă de variantele *sie* sau *şie*). *Iarăşi* şi *totuşi* s-au specializat pentru anumite valori selectate dintre cele, foarte numeroase, ale bazelor *iară* (adverb şi conjuncţie coordonatoare) şi *tot* (adverb concesiv, aspectual, focalizator etc.).

3.2. Pentru a stabili în ce stadiu se aflau formele de acest tip în secolul al XVI-lea, este important de verificat dacă ele apar în variaţie liberă cu formele fără *-şi* sau dacă sunt într-o anumită măsură specializate şi cu apariţia restrânsă la un anumit set de contexte.

Forme de tipul celor cuprinse în exemplele (1-13) au, în textul lui Coresi, şi ocurenţe fără particula enclitică:

(19) *Eu$_j$ de **tine$_i$** trebuiesc să mă botez* (Coresi, Ev. 569)
(20) *însuş dulcele şi nezlobivul Dumnezeu leage pus-au noao ş-au învăţat pre **noi*** (Coresi, Ev. 41)
(21) *Înţeleaseră nărod mult den iudei că aciia iaste, şi vineră, nu derept Isus numai, ce ca şi Lazar să vază, ce **elu**-l învisease den moarte* (Coresi, Ev. 107)
(22) *nu înţeleaseră ucenicii **lui** mainte* (Coresi, Ev. 108)
(23) *Că izbăvire dat-au Hristos pre **sine** pentru noi* (Coresi, Ev. 123)
(24) *chemă Isus doisprăzeace ucenici ai **săi*** (Coresi, Ev. 533)
(25) *şi **îns** întru tine fi-vor zdrobite valurile tale* (Coresi, Ev. 295)
(26) *grăiaşte-se **acela** ce face socotire în lăuntrul omului* (Coresi, Ev. 541)
(27) *Şi pre adevăr amu fu om, adeveritul **acesta** Dumnezeu* (Coresi, Ev. 583)
(28) *are a întreba Domnul şi dereptul judecătoriu, **cine** cum au lucrat* (Coresi, Ev. 604)
(29) *Iară de va sparge **cineva** casa lu Dumnezeu, sparge-l-va pre el Dumnezeu* (Coresi, Ev. 608)
(30) *Şi io iaste comoara voastră, **aciia** va fi şi inema voastră* (Coresi, Ev. 38)
(31) *Şi **iară** grăiaşte: „Omul de om păzeaşte mânie, şi de la Dumnezeu caută vindecare”* (Coresi, Ev. 42).

În ceea ce priveşte formele *însuşi, acelaşi, iarăşi* (selectate din perspectiva rezultatelor lexicalizate ale evoluţiei lor viitoare), eventuala lor specializare e mai curând incipientă: *însuşi* păstrează valoarea (etimologică) de intensificator a lui *îns(u)*[1]; v. exemplele (7) şi (32), comparate cu (25) şi (33), dar este mult mai frecvent şi apare într-o mai mare varietate de contexte:

(32) *ce **îns** suflet ce-au ieşit den tine chemu-l cu a mea dumnezeiască tărie* (Coresi, Ev. 386)
(33) *cum şi **însuş** Hristos cu lucrul şi cu cuvântul vindeca carei mergea cătr-însul* (Coresi, Ev. 534)
(34) *fiindu în locul **său însuş** cu **sine*** (1593, DÎR-XVI)

[1] Semnificativ este şi faptul că *îns* (considerat uneori simplu pronume personal) are încă valoare de intensificator („pronume de întărire”).

BDD-V907 © 2012 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:06:57 UTC)

Acelaşi poate fi substituit (în exemplul 8) cu *acela*, păstrându-se funcţia anaforică; în exemplele în care relativa este reluată prin demonstrativ (35-36), este şi mai vizibilă echivalenţa celor două forme, dar se poate înţelelege şi viitoarea specializare a formei *acelaşi* pentru valoarea de pronume care dezambiguizează şi emfatizează identitatea:

(35) *Că ce vas amu văm da noi lu Dumnezeu, într-**acelaş** va băga bunătatea sa.* (Coresi, Ev. 351-352)
(36) *cui n-ai semănat bună plecare, de la **acela** strângi bună plecare.* (Coresi, Ev. 354)

Într-o fază mai avansată de specializare apar unele pronume nehotărâte şi unele adverbe. Dacă *cineş* este încă relativ, în mai multe situaţii, contextele sale de utilizare sunt deja specifice (v. infra, **6**). Adverbul *aciiaşi* are o semnificaţie („posterioritate imediată")[1] care îl diferenţiază de sensurie locale şi chiar temporale ale lui *aciia. Iarăş(i)* (exemplul 13) e doar adverb temporal, în vreme ce *iară* apare mult mai rar ca adverb (exemplul 31), dar extrem de frecvent în ipostaza de conector frastic şi transfrastic.

4. Ipoteze etimologice

4.1. S-au propus mai multe explicaţii pentru originea particulei *-şi*; aceasta ar proveni din lat. SIBI (pronume reflexiv), din lat. IPSE (pronume intensificator) sau din lat. SIC (adverb deictic). Ipotezelor principale li se adaugă variante care plasează mai târziu momentul formării particulei – derivând-o direct din rom. *şi*, sau care presupun convergenţa formală şi funcţională a mai multor surse din cele deja menţionate.

Discutând indefinite precum *fieşcine, oareşicine, orişicine, cinevaşi,* Lombard (1938-1939: 206-207) consideră că *-şi* provine din pronumele reflexiv în dativ (din lat. SIBI). S-ar fi pornit de la construcţiile cu verb către cele adnominale, după care s-ar fi extins şi la pronume (*însuşi, careşi* etc.). Soluţia etimologică este preferată şi de Al. Rosetti (care vorbeşte de „compuse cu reflexivul *-şi*", Rosetti 1978: 556), şi de Manoliu Manea (2002).

Într-o comunicare, Byck 1964 a prezentat teoria dublei evoluţii a lat. IPSE: în forma accentuată, acesta ar fi devenit *ipsu* > *îns*, iar în forma neaccentuată (*issi) s-ar fi redus la **si* > *-şi*. Pentru Byck, *însuşi* (care ar lua locul lui *îns*, devenit din pronume de întărire un simplu pronume personal) ar avea în compunere cele două rezultate ale evoluţiei. Particula enclitică *-şi* (din componenţa formelor *însuşi, eluşi, sieşi, mieişi, cineşi, orişicât, fieşcine, întâiaşi, acoloşi, cumuşi, totuşi* etc,) ar păstra sensul originar al lui IPSE. Nu se explică rolul său în nehotărâte; pentru adverbe, se invocă valoarea 'chiar' (într-adevăr, focalizatorul poate proveni de la un intensificator).

Explicaţia prin lat. SIC, propusă de Philippide (Dimitrescu 1978: 280) sau Cihac este preluată parţial de DELR, pentru *acelaşi*. Varianta care are în vedere o fază ulterioară (originea particulei în rom. *şi* – copulativ, aditiv, focal) este preferată de DELR pentru *aşaşi* şi de Dinică 2012 pentru nehotărâte.

În fine, părerile divergente au fost parţial conciliate prin faptul că s-a presupus convergenţa unor elemente provenind din mai multe surse (Ciompec 1985: 122). Dimitrescu (1978: 267, 272, 280) selectează explicaţia prin IPSE pentru *-şi* din formele reflexive *sieşi, sineşi*, dar SIBI pentru *însuşi* şi probabil şi pentru nehotărâte.

[1] În DA: „întărirea lui *acia*, însă în înţelesul temporal «îndată»" (s.v.). Numeroase exemple de adverbe cu valori apropiate *atunceşi, îndatăşi* etc. la Ciompec 1985: 122-124.

BDD-V907 © 2012 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:06:57 UTC)

4.2. Problema strictă a originii se asociază cu aceea a frecvenţei. Uzul intens în textul de care ne ocupăm, confruntat cu absenţa sau frecvenţa redusă din alte texte şi mai ales din documentele originale din secolul al XVI-lea conduc către concluzia existenţei unui model cult, livresc[1], preluat prin traducere şi devenit la un moment dat manieră proprie. Dată fiind sursa textului coresian şi a multor alte traduceri şi prelucrări din epocă, modelul nu ar fi fost furnizat direct de latină – în care exista tiparul de coreferinţă şi intensificare prin particulă enclitică, v. lat -MET (EGOMET, EGOMET IPSE, Ernout, Meillet 2001: 400) −, ci de slavonă şi greacă.

5. Reflexiv şi intensificator

Utilizarea pronumelor personale care au elementul enclitic *-şi* nu pare a fi aleatorie în secolului al XVI-lea. În *Evanghelia cu învăţătură*, forma *mineş* e slab reprezentată (2 ocurenţe, faţă de 226 ale formei *mine*); diferenţa de utilizare faţă de *mine* este evidentă: *mine* (37-39) e folosit pentru non-coreferenţialitatea cu subiectul, în vreme ce *mineş* (39), enunţ repetat în două puncte ale textului) are valoare reflexivă, indicând coreferenţialitatea cu subiectul:

(37) *Nu zice tu că „în ce chip fu el către* ***mine****, aşa voiu fi şi eu către el”* (Coresi, Ev. 43)
(38) *tu pururea eşti cu* ***mine*** *şi toate ale meale, ale tale sânt* (Coresi, Ev. 12)
(39) *Nimea nu va lua sufletul mieu de la* ***mine****, ce* ***eu*** *pune-l-voiu de* ***mineş***. (Coresi, Ev. 86, 308)

Acelaşi lucru se observă la perechea *tine* (40) / *tineş* (41, 42), la care se adaugă şi posibilitatea secvenţei reflexive emfatice *tine însuşi* (43):

(40) *„Proslăveaşte fiiul tău, ca şi fiiul tău să proslăvească* ***tine***” (Coresi, Ev. 201)
(41) *tu* ***însuţi*** *de* ***tineş*** *roagă pre Dumnezeu* (Coresi, Ev. 358)
(42) *„Tu ce grăieşti de* ***tineş****, c-au deşchis ochii tăi?”* (Coresi, Ev. 186)
(43) *Şi acmu proslăveaşte-mă tu, părinte, la* ***tine însuţi****, cu slava ce am la* ***tine****, mai de nainte* (Coresi, Ev. 197).

Comportamentul de reflexiv poate evolua uşor către acela de intensificator (mai ales la persoanele I şi a II-a, la care coreferenţialitattea se stabileşte deictic). Din două modele iniţiale de marcare a coreferenţialităţii – *tineşi* vs. *însuţi* – va rezista doar al doilea, component al reflexivului emfatic sau intensificator (valori care existau deja în secolul al XVI-lea):

(44) *„Să iubeşti vecinul tău ca* ***însuţi tine****!”* (Coresi, Ev. 373)
(45) *Şi acmu proslăveaşte-mă tu, părinte, la* ***tine însuţi*** (Coresi, Ev. 197)
(46) *Deci* ***tu însuţi*** *nu asculţi rugăciunea ta, ome, iară Dumnezeu tu veri să o auză* (Coresi, Ev. 362).

[1] Acesta este cunoscut în cazul *Evangheliei cu învăţătură*, în bună parte tradusă (v. Gheţie, Mareş: 240-244): a fost identificată atât sursa primară – *Omiliile* lui Ioan Caleca, text grecesc din secolul al XIV-lea (Grecu 1939), cât şi intermediarul slav: *Cazania* tipărită de Ivan Feodorov la Zabludov, în 1569 (Rădulescu 1959). În absenţa unor studii traductologice de detaliu asupra textului, nu putem preciza influenţa unor particularităţi morfosintactice ale textelor-sursă asupra textului publicat de Coresi.

BDD-V907 © 2012 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:06:57 UTC)

Legătura dintre reflexive şi intensificatori este bine cunoscută şi studiată[1].

6. Component al indefinitelor

Prezenţa unui element reflexiv în componenţa indefinitelor nu e previzibilă tipologic (conform tiparelor descrise de Haspelmath 1997), dar poate proveni din structuri impersonale ale verbelor cu semantica „alegerii libere" şi a posibilităţii[2].

Nu aceasta pare să fi fost totuşi calea prin care *-şi* a intrat în componenţa unor indefinite; vom schiţa, în continuare, câteva particularităţi de construcţie ale pronumelui *cineşi*. Acesta nu are peste tot valoarea indefinită „fiecare", rămânând un *relativ specific pentru contexte coreferenţiale*[3].

Tipurile de construcţii cele mai frecvente sunt cele care asociază relativul unui reflexiv coreferenţial: (a) *cineş – sine* (*cineş – sineş; cineş – el; cineş – eluş // cuiş – sineş* etc.) şi (b) *cineş al său* (*cineş al lui / al luiş; cuiş al său* etc.).

(47) *Ce, **cineş**$_i$ va face **sineş**$_i$ vas diavolului, tot de el biruit va fi* (p. 103)

(48) *Derept aceaia să ne răstignim **cineş** pre **sineş,** fraţilor, de lucrurile lumiei trecătoare* (Coresi, Ev. 68)

(49) *Tot, amu, **cineş**$_i$ va smeri **sine**$_i$, înălţa-se-va, iară cine se va înălţa, de sineş pleca-se-va!* (Coresi, Ev. 96)

(50) *Derept aceaia să ne răstignim **cineş**$_i$ pre **sineş**$_i$, fraţilor, de lucrurile lumiei trecătoare.* (Coresi, Ev. 68)

(51) *cu cât mai vârtos noi, oamenii, ce sântem în cuvântul şi în chipul lu Dumnezeu cinstiţi, datori sântem a ne curăţi **cineş**$_i$ **sineaş**$_i$* (Coresi, Ev. 144-145)

(52) *Toţi amu atunce, **cineş**$_i$ de nevoia **luiş**$_i$, va sta, de alţi nu se va putea griji* (Coresi, Ev. 29)

(53) *Că voi înşivă ştiţi acicea că **cineş**$_i$ a **lui**$_i$ sarcină poartă, şi cine ce va semăna, aceaia va secera, şi **cineş**$_i$ al **său**$_i$ răspuns va să dea înaintea lu Dumnezeu, de toate lucrurile ce va fi lucrat* (Coresi, Ev. 120)

(54) *Aceasta să înţeleagem şi să ne gătim, că vine, să ştiţi, viitoriul, şi vine şi nu va pesti, şi are a plăti noao tuturora, **cuiş**$_i$ după lucrul **lui**$_i$* (Coresi, Ev. 114).

În exemplele de mai sus, *-şi* funcţionează ca un indice reflexiv, când pronumele relativ este coreferenţial cu un alt pronume din contextul propoziţional imediat. Din acest tip de contexte se va dezvolta valoarea de pronume indefinit distributiv, printr-un proces care cere o examinare atentă, separată.

8. Concluzii

În ciuda aparentei eterogenităţi de valori şi situaţii în care sunt implicate cuvintele care primesc encliza lui *-şi*, în secolul al XVI-lea par să existe elemente comune, provenind din valoarea reflexivă a cliticului: ca indice de coreferenţialitate, acesta evoluează fie către rolul de

[1] V. König, Siemund, 2000, König 2001, König, Ekkehard, 2001, König, Gast, 2002b, Gast, Siemund 2006; v. şi traseele de gramaticalizare specifice, în Heine, Kuteva 2002.

[2] Aşa explică Lombard 1938 prezenţa lui *-şi* < SIBI în componenţa unor pronume nehotărâte.

[3] În DA, o explicaţie interesantă de acest tip se dă nu pentru *cineşi*, ci pentru *careşi*, glosat "care însuşi", "care iarăşi sau tot", "şi el însuşi", "şi tot el" (s.v.).

BDD-V907 © 2012 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:06:57 UTC)

intensificator, fie (în construcţii relative) ca un component al indefinitelor distributive. Pierderea posibilităţilor de ataşare a lui *-şi* la finalul cuvintelor, în limba actuală, şi pierderea multor compuse cu *-şi* ar putea ilustra şi o scădere a sensibilităţii faţă de coreferenţialitate şi reflexivitate.

SURSE

Cantemir, I.I. – Dimitrie Cantemir, *Istoria Ieroglifică*, I, ed.. P. Panaitescu, I. Verdeş, Editura pentru Literatură, Bucureşti, 1965.

Coresi, Ev. – Diaconul Coresi, *Carte cu învăţătură* (1581) [*Evanghelie cu învăţătură*], ed. de Sextil Puşcariu, Al. Procopovici, vol. I, Textul, Bucureşti, Atelierele Grafice Socec & Co., 1914.

DÎR – *Documente şi însemnări româneşti din secolul al XVI-lea*, ed. Al. Mareş et al., Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1979.

Eminescu, O. XII – M. Eminescu, *Opere, XII, Publicistică, 1 ianuarie – 31 decembrie 1881*, ed. întemeiată de Perpessicius, coord. Al. Oprea, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1985.

Varlaam, C. – Varlaam, mitropolitul Moldovei, Cazania (1643). [Ediţie îngrijită de J. Byck]. Bucureşti, Fundaţia Regală pentru Literatură şi Artă, 1943

BIBLIOGRAFIE

Byck, Jacques, 1964, „Le pronom IPSE dens la langue roumaine". *Bulletin de la Société roumaine de linguistique romane* (S.R.L.R.), 1, p. 27-29.

Ciompec, Georgeta, 1980, „Observaţii asupra particulelor adverbiale din limba română", Limba română, XXIX, nr. 2, p. 85-95.

Ciompec, Georgeta, 1985, *Morfosintaxa adverbului românesc: sincronie şi diacronie*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

Crystal, David, 2008, *A dictionary of linguistics and phonetics*, sixth ed., Malden – Oxford, Blackwell Publishing.

DA – Academia Română, *Dicţionarul limbii române, A−B, C, D−De, F−I, J−Lojniţă*, Bucureşti, Librăriile Socec & Comp. şi C. Sfetea, Tipografia Ziarului „Universul", Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului, Imprimeria Naţională, 1913-1949.

DELR – *Dicţionarul etimologic al limbii române*, vol. I, A-B, coord. Marius Sala, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2011.

Densusianu, Ovid, 1975, *Opere, II, Histoire de la langue roumaine*, ed. B. Cazacu, V. Rusu, I. Şerb, Bucureşti, Minerva.

Dimitrescu, Florica, 1973, *Contribuţii la istoria limbii române vechi*, Bucureşti, Editura didactică şi pedagogică.

Dimitrescu, Florica (coord.), 1978: *Istoria limbii române. Fonetică, Morfosintaxă, lexic*, Bucureşti, Editura didactică şi pedagogică.

Dinică, Andreea-Mirela, 2012, *Pronumele şi adverbele nehotărâte în limba română*, teză de doctorat, Universitatea din Bucureşti.

Gast, Volker & Peter Siemund, 2006: „Rethinking the relationip between SELF-intensifiers and reflexives", *Linguistics*, 44, 2, p. 343-381.

GALR, *Gramatica limbii române*, Valeria Guţu Romalo (ed.), Bucureşti, Editura Academiei Române, 2008.

Gheţie, Ion, Alexandru Mareş, 1985, *Originile scrisului în limba română*, Bucureşti, Editura ştiinţifică şi enciclopedică.

Grecu, Vasile, 1939, *Izvorul principal bizantin pentru Cartea cu învăţătură a diaconului Coresi din 1581*, Bucureşti, Imprimeria naţională.

Haspelmath, Martin, 1997, *Indefinite pronouns.* Oxford, Oxford University Press.

Heine, Bernd & Tania Kuteva, 2002: *World lexicon of grammaticalization*, Cambridge, Cambridge University Press.

BDD-V907 © 2012 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:06:57 UTC)

König, Ekkehard, 2001: "Intensifiers and reflexive pronouns", in Haspelmath, Martin, Ekkehard König, Wulf Oesterreicher & Wolfgang Raible (eds.), *Language Typology and Language Universals - Sprachtypologie und sprachliche Universalien - La Typologie des langues et les universaux linguistiques. An International Handbook - Ein internationales Handbuch - Manuel international.* Berlin & New York: de Gruyter, 1, p. 747-760.
König, Ekkehard & Peter Siemund, 2000: „The development of complex reflexives and intensifiers in English", *Diachronica*, XVII, nr. 1, p. 39-84.
König, Ekkehard & Volker Gast (eds.), 2002a: *Reflexives and Intensifiers – the Use of* Self*-forms in English*, special Issue of *Zeitschrift für Anglistik und Amerikanistik*, 50, 3.
König, Ekkehard & Volker Gast, 2002b: „Reflexive pronouns and other uses of *self*-forms in English", in König & Gast, 2002a, p. 1-14.
Ernout, Alfred, Meillet, Alfred, 2001, *Dictionnaire etymologique de la langue latine*, Paris, Klincksieck.
Lombard. Alf, 1938, „Une classe spéciale de termes indéfinis dans les langues romanes", în *Studia neophilologica*, XI, 1938-1939, p. 186-209.
Manoliu-Manea, Maria, 1993, „Pronumele de identitate, formă de negare a non-identităţii", în *Gramatică, pragmasemantică şi discurs*, Bucureşti, Litera, p. 117-125.
Manoliu-Manea, 1994, „Identity and denial: The pragmatics of 'same' and 'self'", in Discourse and pragmatic constraints on grammatical choices: a grammar of surprises, Amsterdam ; New York : Elsevier.
Manoliu, Maria, 2002, „Conventional implicature and language change: the Romanian paradigm of identity", în *Revista da ABRALIN*, 1, nr. 1, p. 99-125.
Mîrzea Vasile, Carmen, 2012, *Eterogenitatea adverbului românesc. Tipologie şi descriere*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti (ms).
Rădulescu, Maria, 1959, *Originalul slav al Evangheliei cu învăţătură a diaconului Coresi*, Bucureşti, Editura Academiei R.P.R.
Rosetti, Al., 1978, *Istoria limbii române, ed. a doua revăzută şi adăugită*, Bucureşti, Editura ştiinţifică şi enciclopedică.
Zafiu, Rodica, 2006, „Particulă", în Marius Sala (coord.), Enciclopedia limbii române, ed. a II-a, Bucureşti, Univers Enciclopedic, p. 421-423.

THE PARTICLE *ŞI*: BETWEEN INTENSIFICATION AND INDEFINITENESS

(*Abstract*)

The goal of the paper is to examine, especially on the basis of Coresi's *Evanghelie cu învăţătură* (a text from the 16th century), the features and functions of the enclitic element *-şi*. Despite the apparent heterogeneity of values and instances, *-şi*'s common features originate from the usage of this clitic as a co-referring element, which evolves either towards an intensifier, or (in relative constructions) as a component of distributive indefinites. The possibility of a common source becomes an argument in the ongoing etymological debate, supporting the origin of *-şi* in a dative reflexive pronoun.

BDD-V907 © 2012 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:06:57 UTC)